

काकतीय कुलभुषण- राणी रुद्रमा देवी

श्री. सातालोलु गणेश नरसिंग

संशोधक विद्यार्थी

पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होळकर, सोलापूर विद्यापीठ, सोलापूर

प्रस्तावना :

भारताच्या इतिहासात अनेक राज्यघराणे व राज्यकर्ते होऊन गेलेले आहेत. प्राचीन व मध्ययुगीन भारतीय इतिहासात अनेक शूर, वीर, शासक जन्माला आलेले होते. या शासकांमध्ये मोठ्या प्रमाणात पुरुष शासक असले तरी काही प्रमाणात महिला शासक सुद्धा होत्या. या महिला शासकांनी स्वतःच्या पराक्रमाने इतिहासात आपले नाव कोरले आहे. लिंग नियम आणि परंपरांना झुगारून दक्षिण भारतीय इतिहासातील महान राण्यांपैकी एक महापराक्रमी महिला शासक राणी रुद्रमा देवी होय. भारतीय इतिहासात ही रुद्रादेवी, रुद्रांबा, रुद्रमहादेवी, रुद्रमांबा, रुद्रदेव, रुद्राम्मा इ. विविध नावांनी प्रसिद्ध आहे. या संशोधन पेपरमध्ये राणी रुद्रमा देवी यांच्या कार्याचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

मुख्य शब्दावली: काकतीय घराणे, वरंगळ किल्ला, नायकुरलु नागम्मा

संशोधन पध्दती

संशोधन करण्यासाठी ऐतिहासिक संशोधन पध्दतीचा अवलंब केलेला आहे. वर्णनात्मक पध्दतीने संशोधन मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. संशोधनासाठी प्राथमिक व दुय्यम साधनांचा आधार घेण्यात आला आहे.

१. ऐतिहासिक नोंदी: प्राचीन ग्रंथ, इतिहास आणि काकतीय राजवंश आणि शेजारच्या राज्ये
२. रुद्रमाचे जीवन आणि कारकिर्दीवरील माहितीचे अमूल्य स्रोत आहेत.
३. शिलालेख पुरावा: दगडी खांब, मंदिराच्या भिंती आणि ताम्रपटांवरील शिलालेख त्या काळातील शासक आणि घटनांबद्दल महत्त्वपूर्ण माहिती प्रदान करतात. शिलालेखकार रुद्रमा देवीच्या शासनाबद्दल ऐतिहासिक माहिती मिळते.
४. दुय्यम स्रोत: अभ्यासपूर्ण पुस्तके, संशोधन पत्रे, आणि मध्ययुगीन भारतीय इतिहासातील इतिहासकार आणि तज्ञांचे लेख रुद्रमा देवीच्या जीवन आणि राज्यकारभाराच्या आकलनास हातभार लावतात. हे स्रोत उपलब्ध ऐतिहासिक माहितीचे विश्लेषण आणि अर्थ लावण्यास मदत करतात.

संशोधनाची उद्दीष्ट्ये

१. राणी रुद्रमा देवी या महिला शासनकर्त्यांचे यांच्या राजकीय कार्याचा अभ्यास करणे.
२. राणी रुद्रमा देवी या महिला शासनकर्त्यांचे प्रशासन व्यवस्था स्पष्ट करणे.
३. राणी रुद्रमा देवी या महिला शासनकर्त्यांचे सामाजिक, धार्मिक कार्य विशद करणे.
४. दक्षिण भारतीय इतिहासातील राणी रुद्रमा देवी महिला शासन कर्त्यांचे योगदान स्पष्ट करणे.

संशोधनाची गृहितके :

१. राणी रुद्रमा देवी महिला शासनकने काकतीय राजवंशाचे राजा बनून राज्य चालविलेले आहे.
२. राणी रुद्रमा देवी या महिला शासनकर्त्याने उत्तम प्रशासन व्यवस्था निर्माण केलेली होती.
३. राणी रुद्रमा देवी या महिला शासनकर्त्याने आपल्या कारकिर्दीत अनेक सामाजिक , धार्मिक कार्य पार पाडले आहे.
४. मध्ययुगीन भारताच्या इतिहासात व दक्षिण भारतीय इतिहासातील महिला शासनकर्ती म्हणून राणी रुद्रमा देवीचे अनन्यसाधारण योगदान आहे.

राणी रुद्रमा देवी

रुद्रमा देवी ही १३ व्या शतकात भारतातील सध्याच्या आंध्र प्रदेश आणि तेलंगणाच्या काही भागांवर राज्य करणाऱ्या काकतीय राजवंशाची एक प्रमुख राणी होती. ती राजा गणपतीदेवाची कन्या होती आणि तिचा जन्म १२३५ मध्ये झाला. त्या काळात, महिलांना सिंहासनावर बसणे असामान्य होते आणि त्यांच्यासाठी स्वतंत्रपणे राज्य करणे आणखी दुर्मिळ होते. रुद्रमा देवी अपवाद होत्या. तिचे वडील, गणपतीदेवाने तिला आपल्यानंतर राज्य देण्याचे ठरविल्यामुळे तिला राज्य कारभाराचे प्रत्यक्ष शिक्षण दिले. राजा गणपतीदेव यांनी तिला युद्धकला, लष्करी रणनीती आणि प्रशासन यासह शासनाच्या विविध पैलूंमध्ये प्रशिक्षण दिले.

गणपती देवाच्या मृत्युनंतर रुद्रांबा इ.स.१२६८ च्या सुमारास गादीवर बसली. रुद्रांबा देवी गादीवर बसण्याच्या सुमारास राज्यात अशांतता पसरली होती. कलिंग राजांनी वेंगी भागात गडबड माजविली होती. दक्षिणेत कडप्पा कर्नूल भागात जन्नीदेव , त्रिपुरांतकदेव व अन्नयदेव वगैरे सरदारांनी रुद्रांबा देवी विरुद्ध बंड केले. अशा वेळी राणी रुद्रांबा मुळीच डगमगली नाही. आपल्या सरदारांच्या मदतीने तिने परकीय व स्वकीय शत्रूंचा बंदोबस्त केला. याच सुमारास देवगिरीच्या यादव राजा महादेव यांने वरंगळ किल्ल्यावर आक्रमण केले पण राणी रुद्रांबा देवी ने यादवांचा पराभव केला.

राणी रुद्रमा देवी हि प्रत्यक्षात एक पुरुषी व्यक्तिमत्व होती. आणि तिच्या काळातील ८४% शिलालेखांमध्ये तिला रुद्रदेव म्हणून संबोधले जात आहे. प्रतापुद्रिया, एका मजकुरात असे नमूद केले आहे की रुद्रमाला पुरुषी म्हणून दर्शविण्याचा गणपती देवाचा निर्णय होता, तथापि तो तिचे लिंग लपविण्याचा प्रयत्न नव्हता, कारण अनेक विद्यमान लांब शिलालेखांनी तिला स्त्री म्हणून ओळखले होते. तिच्या काळातील मंदिर रचनांमध्ये तिला स्त्री स्वरूपात, बहुतेकदा दुर्गासारखी दिसणारी योद्धा देवी म्हणून चित्रित केले गेले. तिने पूर्व चालुक्य राजवंशातील वीरभद्रशी लग्न केले ज्याने तिच्या कारकिर्दीत फारशी भूमिका बजावली नाही. या जोडप्याला फक्त मुली होत्या आणि तिचा नातू प्रतापरुद्र हा काकतीयचा शेवटचा शासक म्हणून तिच्यानंतर आला.

राजकीय प्रशासन:

रुद्रमा देवी यांना त्यांच्या कारकिर्दीत अनेक आव्हानांचा सामना करावा लागला. त्यांना शेजारील राज्यांमधून होणाऱ्या अंतर्गत बंडखोरी आणि बाह्य आक्रमणांना तोंड द्यावे लागले. तथापि, त्या त्यांना कार्यक्षमतेने हाताळण्यात यशस्वी झाल्या आणि विजयी झाल्या. रुद्रमा देवी एक कुशल आणि प्रभावी शासक होत्या ज्यांनी काकतीय राजवंशाच्या राजकीय प्रशासनात महत्त्वपूर्ण योगदान दिले. एक महिला सम्राट म्हणून, तिला अनेक आव्हानांचा सामना करावा लागला, परंतु तिने स्वतःला पुरुष शासक म्हणून सादर करून आणि तिच्या प्रशासनाला पाठिंबा देण्यासाठी पुरुष अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करून त्यावर मात केली. ती विश्वासू मंत्री आणि सल्लागारांच्या सल्ल्यावर आणि सल्ल्यावर देखील अवलंबून होती. तिच्या कारकिर्दीत, रुद्रमा देवी यांनी रणनीतिक लष्करी मोहिमा आणि राजनैतिक युतीद्वारे राज्याचा विस्तार केला. तिने अनेक किल्ले आणि मंदिरे बांधली, ज्यात वारंगलमधील प्रसिद्ध हजार स्तंभ मंदिराचा समावेश होता, जे तिच्या कला आणि संस्कृतीच्या संरक्षणाचे प्रतीक बनले. रुद्रमा देवी तिच्या न्याय्य आणि निष्पक्ष शासनासाठी आणि तिच्या प्रजेच्या कल्याणासाठी तिच्या काळजीसाठी ओळखली जात असे. तिने तिच्या लोकांच्या कल्याणासाठी अनेक धोरणे आणि उपक्रम राबवले, ज्यात जमीन सुधारणा, सिंचन प्रकल्प आणि शेजारच्या राज्यांशी व्यापार करार यांचा समावेश होता. रुद्रमा देवीच्या राजवटीत कायदा आणि सुव्यवस्था राखण्यावर भर देण्यात आला. तिने एक अत्याधुनिक न्यायव्यवस्था स्थापन केली, ज्यामध्ये वाद मिटविण्यासाठी आणि न्याय देण्यासाठी न्यायालये आणि न्यायाधीशांचा समावेश होता. तिने धार्मिक सहिष्णुता आणि सुसंवाद वाढविण्यासाठी पावले उचलली, तिच्या राज्यात विविध श्रद्धा आणि धर्मांच्या प्रथेला प्रोत्साहन दिले. एकंदरीत, रुद्रमा देवी एकदूरदर्शी शासक होती ज्यांनी काकतीय राजवंशाच्या राजकीय प्रशासनात महत्त्वपूर्ण योगदान दिले.

रुद्रमा देवीचा वारसा धैर्य, दृढनिश्चय आणि नेतृत्वाचा आहे. पुरुषप्रधान समाजात महिला शासक म्हणून, त्यांनी लिंग अडथळे तोडले आणि सिद्ध केले की महिला पुरुषांइतकेच प्रभावीपणे राज्य करू शकतात. तिने स्वतःला पुरुष शासक म्हणून सादर केले, पुरुषी पोशाख परिधान केला आणि तिच्या प्रशासनाला पाठिंबा देण्यासाठी पुरुष अधिकाऱ्यांची नियुक्ती केली. तिचे रहस्य उघड झाल्यावर तिच्या लोकांनी तिला त्यांची राणी म्हणून स्वीकारले आणि ती तिच्या मृत्यूपर्यंत राज्य करत राहिली. रुद्रमा देवीचा वारसा जगभरातील महिलांना प्रेरणा देत आहे. तिची कहाणी निश्चय, धैर्य आणि नेतृत्वाच्या शक्तीचा पुरावा आहे आणि तिचे जीवन लिंग अडथळे तोडून महानता प्राप्त करण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या सर्वांसाठी प्रेरणास्थान आहे. शासक म्हणून तिचे यश आजही लक्षात ठेवले जाते आणि ती दक्षिण भारतीय इतिहासातील महान राण्यांपैकी एक म्हणून साजरी केली जाते. रुद्रमा देवीचा वारसा महिला नेत्यांच्या क्षमतेची आणि महिलांना सत्ता आणि अधिकाराची पदे स्वीकारण्यासाठी अधिक संधी निर्माण करण्याची गरज याची आठवण करून देतो.

कामगिरी आणि वारसा:

रुद्रमा देवीच्या शासक म्हणून कामगिरी अनेक आणि विविध होत्या. त्या एक कुशल लष्करी रणनीतीकार होत्या ज्यांनी अनेक सामरिक लष्करी मोहिमांद्वारे त्यांच्या राज्याचा विस्तार केला. त्यांनी कला आणि संस्कृतीच्या विकासातही गुंतवणूक केली,

वारंगलमधील प्रसिद्ध हजार स्तंभ मंदिरासह अनेक किल्ले आणि मंदिरे बांधली. रुद्रमा देवी त्यांच्या न्याय्य आणि न्याय्य शासनासाठी आणि त्यांच्या प्रजेच्या कल्याणासाठी त्यांच्या चिंतेसाठी देखील ओळखल्या जात होत्या. त्यांनी त्यांच्या लोकांच्या कल्याणासाठी अनेक धोरणे आणि उपक्रम राबवले, ज्यात जमीन सुधारणा, सिंचन प्रकल्प आणि शेजारच्या राज्यांशी व्यापार करार यांचा समावेश होता.

रुद्रमा देवीचा वारसा धैर्य, दृढनिश्चय आणि नेतृत्वाचा आहे. पुरुषप्रधान समाजात महिला शासक म्हणून, त्यांनी लिंग अडथळे तोडले आणि सिद्ध केले की महिला पुरुषांइतकेच प्रभावीपणे राज्य करू शकतात. तिने स्वतःला पुरुष शासक म्हणून सादर केले, पुरुषी पोशाख परिधान केला आणि तिच्या प्रशासनाला पाठिंबा देण्यासाठी पुरुष अधिकाऱ्यांची नियुक्ती केली. तिचे रहस्य उघड झाल्यावर तिच्या लोकांनी तिला त्यांची राणी म्हणून स्वीकारले आणि ती तिच्या मृत्यूपर्यंत राज्य करत राहिली. रुद्रमा देवीचा वारसा जगभरातील महिलांना प्रेरणा देत आहे. तिची कहाणी निश्चय, धैर्य आणि नेतृत्वाच्या शक्तीचा पुरावा आहे आणि तिचे जीवन लिंग अडथळे तोडून महानता प्राप्त करण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या सर्वांसाठी प्रेरणास्थान आहे. शासक म्हणून तिचे यश आजही लक्षात ठेवले जाते आणि ती दक्षिण भारतीय इतिहासातील महान राण्यांपैकी एक म्हणून साजरी केली जाते. रुद्रमा देवीचा वारसा महिला नेत्यांच्या क्षमतेची आणि महिलांना सत्ता आणि अधिकाराची पदे स्वीकारण्यासाठी अधिक संधी निर्माण करण्याची गरज याची आठवण करून देतो.

निष्कर्ष

रुद्रमा देवी या काकतीय राज्यघराण्याचे कुलभूषण होत्या हे पुढील वैशिष्ट्यांद्वारे स्पष्ट करता येते

१. **सत्तेवर येणे:** काकतीय राजवंशाच्या सिंहासनावर रुद्रमा देवीचे आरोहण ही मध्ययुगीन भारतातील एक अपारंपरिक घटना होती. पुरुष वारस नसताना, तिचे वडील, राजा गणपती देव यांनी तिला आपला उत्तराधिकारी म्हणून नियुक्त केले आणि सत्तेचे सुरळीत संक्रमण सुनिश्चित करण्यासाठी तिला राजकुमार म्हणून तयार केले.
२. **राजकीय बुद्धिमत्ता आणि लष्करी पराक्रम:** रुद्रमा देवीने तिच्या कारकिर्दीत अपवादात्मक राजकीय बुद्धिमत्ता आणि लष्करी पराक्रम प्रदर्शित केला. तिने गुंतागुंतीच्या राजकीय परिस्थितीत प्रभावीपणे मार्गक्रमण केले, धोरणात्मक युती निर्माण केल्या आणि शेजारील कंटाळवाण्या राजवंशांमध्ये काकतीय राज्याचे स्थान मजबूत करण्यासाठी राजनैतिक मोहिमांमध्ये सहभागी झाले.
३. **राज्याचे रक्षण करणे:** रुद्रमा देवीच्या कारकिर्दीत बाह्य धोक्यांपासून राज्याचे रक्षण करण्यासाठी अनेक लष्करी मोहिमा राबवल्या गेल्या. या मोहिमांमधील तिच्या नेतृत्वामुळे तिच्या शत्रूंचा आदर झाला आणि एक सक्षम आणि धाडसी राजेशाही म्हणून तिचे स्थान मजबूत झाले.
४. **कला आणि संस्कृतीचे संरक्षण:** रुद्रमा देवी कला, साहित्य आणि संस्कृतीच्या एक महान संरक्षक होत्या. तिच्या कारकिर्दीत स्थापत्य चमत्कार, साहित्य आणि हिंदू सांस्कृतिक वारशाची भरभराट झाली, ज्यामुळे काकतीय राजवंशाच्या सुवर्णयुगाला हातभार लागला.

५. **टिकाऊ वारसा:** काकतीय राजवंशाशी संबंधित वास्तुशिल्पीय चमत्कार, जसे की वारंगल किल्ला आणि हजार स्तंभ मंदिर, रुद्रमा देवीच्या संरक्षणाचा आणि दूरदृष्टीचा कायमचा वारसा म्हणून उभे आहेत. तिची कहाणी जगभरातील महिलांना सामाजिक अडथळे तोडण्यासाठी आणि निर्भयपणे नेतृत्व भूमिका बजावण्यासाठी प्रेरित करत आहे.
६. **ऐतिहासिक महत्त्व:** रुद्रमा देवीच्या राजवटीने काकतीय राजवंश आणि दख्खन प्रदेशाच्या इतिहासातील एक महत्त्वाचा अध्याय म्हणून चिन्हांकित केले.

संदर्भग्रंथसूची

शिलालेख

बंदरमहेश्वर पल्ली शिलालेख इ.स. १२६४

अलुगडापा शिलालेख, इ.स. १२६५

पेद्दामुनगला शिलालेख, इ.स. १२६७

बोल्लेपल्ली शिलालेख, इ.स. १२६७

बुरुगड्डा शिलालेख, इ.स. १२६८

अटलुरू शिलालेख, इ.स. १२६८

मनुकोटा शिलालेख, इ.स. १२६८

१. पगडी सेतुमाधवराव , वरंगलचे काकतीय राजे , प्राकृत प्रकाशन पुणे .
२. सिंह उपिन्दर , प्राचीन एवं पूर्व मध्यकालिन भारत का इतिहास, पिर्यसन प्रकाशन ,दिल्ली.
३. Rao, V. S. (१९९३). Rudrama Devi: A biography. Hyderabad: Taraka Prakashini.
४. Arora, V. (२०१८). Queens of India: Rudrama Devi. New Delhi: Rupa Publications.
५. Chopra, R. M. (२०१५). Great Queens of India. New Delhi: Sterling Publishers Pvt. Ltd.
६. Reddy, P. S. (२०१०). Kakatiya Dynasty: A Tribal Polity. New Delhi: Gyan Publishing House.